

II. Lajos halálának és holtteste megtalálásának ábrázolása 17. század végi könyvillusztrációkon

Az 1526. évi mohácsi csatáról jelenlegi ismereteink szerint nem maradt fenn szemtanú helyszíni vázlatok nyomán készített képzőművészeti alkotás. A csatához köthető képi ábrázolások többsége – melyek közül az első az eseményről beszámoló német hírlevelek illusztrációiként nagyon hamar megjelentek – nem az ütközetet vagy annak helyszínét mutatta be, hanem a korban népszerű képi toposzokat (török és páncélos keresztény katonák harca, a törökök kegyetlenkedései stb.) használt fel. A képzőművészeti emlékcsoport másik, kisebbik része a csatáról beszámoló írott források alapján igyekezett rekonstruálni a mohácsi hadi tájat és az ütközet eseményeit.¹

II. Lajos halálának ábrázolásával ismereteim szerint először Johann Nel 1581-ben készült, a törökök által megkínzott Hungáriát megjelenítő fametszetén találkozunk.² (1. kép) Az illusztráció Martin Schrott 1581-ben kiadott könyvében jelent meg, melyet a törökök elleni harcra buzdítva Rudolf császárnak ajánlott.³ A kötet keresztény országokat bemutató versei között találjuk a *Das Ungerland an alle ehrliebende Teutschen / wider den blutdürstigen Türcken* címűt, melyben a megszemélyesített Hungaria első számú személyben (Ich Ungerland ein Königreich) számol be termékenységről,

a Mátyás király alatti felemelkedéséről, majd későbbi sanyarú sorsáról, a törököktől elszenvedett sérelmekről. Az elveszett városok – Buda, Székesfehérvár, Nándorfehérvár, Gyula, Szigetvár stb. – felsorolása után a szerző bemutatja a törökök ellen harcoló hősokeket: Mátyás királyt, Hunyadi Jánost, I. Ulászlót, II. Lajost, Thury Györgyöt, Zrínyi Miklóst.

König Ludwig wendts auch den rugk
Ob er gleich gern das best gethan
Wie dann gebürt eim ehren Mann
Thet wagen sich mit höldes mut
Zu retten das Christliche Blut
Aber er ward dem feind zu schwach.⁴

– olvashatjuk például II. Lajosról. A kép jobb oldalán egymás alatt több, a törökökkel vívott harcban elesett vagy jeleskedő történelmi személy – például az a szigetvári Zrínyi Miklós, Hunyadi János vagy Mátyás király – holtteste mellett legalul a páncélba öltözött II. Lajos látható, amint lováról behanyatlak a mocsárba. Sinkó Katalin szerint a király halálát bemutató képek Dorffmaister István 18. század végi ábrázolásai óta Istvánffy Miklós leírását követik, „amely szerint II. Lajos me-

1 A tanulmány a *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* program keretében, a bécsi Collegium Hungaricum és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

PAPP Júlia: Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója. In: FODOR Pál–VARGA Szabolcs (szerk.): *Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019. 149–193; PAPP Júlia: Egy 15. század végi illusztráció „újrahasznosítása” a mohácsi csatáról tudósító német hírlevelekben. *Magyar Könyvszemle*, 135: 3 (2019) 364–393.

2 LUKINICH Imre: A három részre szakított ország. In: DOMANOVSKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet*. III. kötet. A kereszténység védőbástyája. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, é. n. [1939–1942]

64; GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Budapest, Képzőművészeti Kiadó, 1986. 18–22; MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemlények múlt és művészet kapcsolatáról*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. 362–363; ERDŐS Zoltán: II. Lajos ikonográfiája a 16. században. *Turul*, 87: 4 (2014) 141. 52. tétel.

3 MARTIN SCHROTT: *Wappenbuch des Heiligen Römischen Reichs und allgemainer Christenheit in Europa*, München, 1581. 17r–17v. Vö. CENNERNÉ WILHELM GIZELLA: *A Zrínyi család ikonográfiája*. Budapest, Balassi, 1997. A 52; TÜSKÉS GÁBOR: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: TÜSKÉS GÁBOR–KNAPP ÉVA: *A Fortunatustól a Törökországi levelekig. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2015. 230.

4 SCHROTT 1581 (ld. 3. j.) 17r–17v.

1. **Johann Nel:** *Germánia a töröktől sanyargatott Hungária segítségére siet.* Famsznet, 1582

2. II. Lajos halála. In: [Andreas Lazarus von IMHOF]: *Neu-eröffneten Historischen Bilder-Saals Vierdter Theil...* Nürnberg, 1695. 414.

nekülés közben lovával együtt, páncélosan merült el a Mohács melletti mocsárban”.⁵ Mivel Istvánffy-nak az 1590-es években írt történeti munkája először 1622-ben jelent meg nyomtatásban,⁶ Johann Nel ábrázolásának forrását máshol kell keresnünk. A király tragikus haláláról 1581 előtt több könyv is beszámolt. Paolo Giovio számos kiadást megért munkája szerint II. Lajos egy „mocsaras árokig menekült, de ahogy megpróbált felhággni, lova visszacsúszott és ráesett, s mivel a király súlyos fegyverzetben volt, nem tudott felkelni. Senkit sem talált, aki segített volna rajta, és ott halt meg szerencsétlenül”.⁷ Joachim Camerarius német humanista tudós és történétíró 1541-es retorikai tankönyve így tudósít az eseményről: „Maga a király menekülés közben nagy testű lován, súlyos fegyverzetétől terhelten egy nem túl nagy folyóvízhez ért... Amikor a király is át akart kelni, felbukott a lova, ő pedig belefulladt az

iszapos vízbe”.⁸ Paul Eber 1550-ben kiadott történeti kalendáriumban, mely naptárszerűen ismerteti az egyes napokhoz kapcsolódó legnevezetesebb történelmi eseményeket, a mohácsi csata említésekor szintén kitér a király halálára: a menekülő II. Lajos „in loco palustri ab equo collapso oppressus est”.⁹ A II. Lajos halálát bemutató képzőművészeti ábrázolások – egészen a 19. századi történeti festményekig – szinte kötelező képi elemévé váló, a mocsaras vizet jelképező sás már Nel metszetén feltűnik.

A mocsaras, nádas közeg megjelenik az Andreas Lazarus von Imhof történetíró többkötetes világtörténetét díszítő, II. Lajos tragikus balesetét ábrázoló rézmetszet előterében is.¹⁰ (2. kép) Az 1692-ben indított, *Neueröffneten Historischer Bildersaal* című, Nürnbergben megjelent, gazdagon illusztrált címozat, melynek hatodik és hetedik kötete már a szerző halála (1704) után

5 NAGY Ildikó (szerk.): *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészskultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században.* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1995/1) Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1995. 234.

6 Nicolai ISTHVANFI: *Historiarvm de rebvs Vngaricis libri XXXIV.* Coloniae Agrippinae, Sumptibus Antonij Hierati. 1622.

7 *Commentario de le cose de Tvrcchi, di Pavlo Iovio, vescovo di Nocera, a Carlo quinto imperadore augusto.* In Venetia 1540. 29v. Vö. B. SZABÓ János (szerk.): *Mohács.* Budapest, Osiris, 2006. 159; FARKAS Gábor Farkas–SZEBELÉDI Zsolt–VARGA Bernadett (szerk.): „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. Budapest, MTA BTK, 2016. 207.

8 Joachim CAMERARIUS: *Elementa Rhetoricae.* Basileae, per Joannem Oporinum, 1541. 112. Vö. FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016 (ld. 7. j.) 208.

9 PAUL EBER: *Calendarium Historicum.* Basileae, 1550. 302. Vö. DUKKON Ágnes: *Miscellanea de rebus turcarum – Frölich Dávid kalendáriu-*

mainak török-képe. In: J. ÚJVÁRY Zsuzsanna (szerk.): *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadék.* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2013. 15–16.

10 [Andreas Lazarus von IMHOF]: *Neu-eröffneten Historischen Bilder-Saals Vierdter Theil.* Das ist: Kurtze, deutliche und unpassionirte Beschreibung Der Historiae Universalis... Nürnberg / Zufinden bey Johann Leonhard Buggel / Buchhändler. Gedruckt bey Abraham Lichtenhaler / 1695. 414. A sorozatról eltérő kiadási adatokkal: *Allgemeine Deutsche Biographie* 14 (1881), 43–44 [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117129682.html#adbcontent>. Az első öt kötet a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg. Az illusztrációkhoz vö. Hans Jakob MEIER: *Die Buchillustration des 18. Jahrhunderts in Deutschland und die Auflösung des überlieferten Historienbildes.* (Kunstwissenschaftliche Studien 60) München, Deutscher Kunstverlag, 1994. 22–26.

3. **Borsos József:** *A mohácsi csata 1526-ban*, 1837. Mohács, Polgármesteri Hivatal

került kiadásra, a 18. században óriási népszerűségre tett szert: 1782-ig összesen tizenhét kötetét adták ki, s az egyes kötetek újabb kiadásokat is megértek. Az 1710-ben megjelenő hatodik kötettől mindig a kiadás idejét megelőző néhány év története került ismertetésre. A sorozatban – ahogy Rózsa György a Zách Felicián történetét bemutató metszet kapcsán hangsúlyozta – több, „a magyar történelmi festészetben kedvelt tárgyat ábrázoló illusztrációt találunk: várnai csata, Hunyadi László elfogatása, Martinuzzi halála, Zrínyi kirohanása, Zrínyi Péter lefejezése, szentgotthárdi csata, Buda ostroma”.¹¹ A kiadványnak a mohácsi csatához kapcsolódó, II. Lajos halálát ábrázoló – tudomásom szerint a hazai szakirodalomban eddig még nem ismertetett – illusztrációját Rózsa György nem említette, pedig

ugyanabban a kötetben szerepelt, mint a felsorolt témák nagy része. Rózsa Imhof könyvsorozatát a „XVIII. század első felében napvilágot látott”-ként említi, s a Zách Felicián történetét bemutató képet tartalmazó harmadik kötet megjelenésének éveként 1735-öt adja meg. A sorozat első kötetei azonban valójában – mint láttuk – a 17. század végén jelentek meg először, a Rózsa György által említett 1735-ös kötet (*Neu-eröffneter Historischen Bilder-Saals Dritter Theil...* Nürnberg, 1735) ennek egy későbbi kiadása lehetett.¹² Az 1694-ben megjelent harmadik kötet a 800 és 1346 közötti időszak történelmét mutatta be, ennek vége felé (674. oldal) szerepelt a Károly Róbert és felesége, Erzsébet királyné ellen 1330-ban elkövetett sikertelen merénylet leírása és ábrázolása.

11 Rózsa György: A magyar történelmi festészet témáinak barokk feldolgozásai. *Művészettörténeti Értesítő*, 8. 4 (1959) 280. A sorozatról uo.: 277.

12 Első kiadásként 1735-ben a sorozat 9. kötete jelent meg, mely az 1723–1733 közötti időszak eseményeit mutatta be. A harmadik kötet 1735. évi, Rózsa György által említett kiadásának eddig nem sikerült

a nyomára bukkannom. A MTA Könyvtár és Információs Központ állományában található, 10 kötetes, nürnbergi kiadású sorozat (jelzete: Tört.O.1054) 3. kötete például 1723-ban jelent meg, tehát a kötetnek biztosan volt több kiadása is. 1735-ben ennek a sorozatnak is a 9. kötete jelent meg.

4. A várnai csata. In: [Philipp LONICER]: *Chronicorum Turcicorum* Tomus secundus. Frankfurt, 1578. 80.

5. A várnai csata. In: [Andreas Lazarus von IMHOF]: *Neu-eröffneten Historischen Bilder-Saals Vierdter Theil...* Nürnberg, 1695. 313.

II. Lajos halálának ábrázolásával tehát az 1346–1658 közötti időszakot bemutató, 1695-ben megjelent negyedik kötetben találkozunk. A mohácsi csata ismeretésekor a szerző kitér a leírás szerint tizenhat évesen, valójában húszéves korában elhunyt király halálának körülményeire is: „dann als er in der Flucht über einen morastigten Graben setzen wolte / sprang sein Pferd zu kurtz / schlug mit ihm zuruck / fiel ihm auf den Leib / und erflickte er also elendiglich im Morast / seines Alters im sechszehenden / seiner Regierung im sechsten Jahr”.¹³ Az illusztráció előterében a hátára eső lóról fejjel lefelé a mocsárba zuhanó királyt látjuk, körötte a menekülő magyarokat (egyikük visszanéz a királyra), a háttérben a magyarok és a törökök összecsapását. Az illusztrátor roppant szemléletesen ábrázolta a bukkás mozgalmal pillanatát, ahhoz hasonló érzékletességgel, mint amit majd Dorffmaister István közel száz évvel későbbi festményén, illetve Borsos József 1837-es másolatán látunk.¹⁴ (3. kép)

A mohácsi csatához kapcsolódó ábrázolás megjelenése Imhof sorozatában rávilágít arra a változásra,

mely a magyar történelem európai szemléletében a 16–17. század folyamán bekövetkezett. A Frankfurt am Mainban iskolaigazgatóként, majd Friedbergben prédikátorként tevékenykedő Philipp Lonicer által szerkesztett és részben írt, illetve fordított, 1578-ban megjelent *Chronicorum Turcicorum* című háromkötetes kiadvány első kötetében például a török szultánok életét bemutató részben, Szulejmán uralkodásának leírásában a magyarországi hadjárat ismeretésekor találunk ugyan egy rövid leírást a mohácsi csatáról és II. Lajos haláláról, a témához kapcsolódó kép azonban nem szerepelt a gazdagon illusztrált munkában.¹⁵ Az 1444-ben bekövetkezett várnai csatáról, melyben szintén egy Jagelló-uralkodó, I. Ulászló esett el a törökök elleni küzdelemben,¹⁶ Lonicer kiadványának második kötetében ezzel szemben hosszú, 83 oldalas önálló fejezetet – a lengyel királyi udvarban diplomataként szolgáló, két ízben Mátyás király udvarában is megforduló Callimachus Experiens (eredeti nevén Filippo Buonaccorsi) leírását –, illetve több illusztrációt találunk.¹⁷ (4. kép) Az itáliai humanista költő és történetíró

¹³ IMHOF 1695 (ld. 10. j.) 414.

¹⁴ PAPP JÚLIA–KIRÁLY Erzsébet (szerk.): *A magyar művészet a 19. században. Képzőművészet*. Budapest, MTA BTK–Osiris, 2018. 109–110.

¹⁵ Philipp LONICER: *Chronicorum Turcicorum*. In *quibus Turcorum origo, principes, imperatores, bella, praelia, caedes, victoriae, rei que militaris ratio...* Tomus primus. Francoforti ad Moenum, 1578 [Impressum Francoforti ad Moenum, apud Ioannem Feyerabendt, impensis Sigismundi Feyerabendts.] 36v–37v. „A törökök történelmét, vallását, szokásait és az ellenük vívott harcok történetét összefoglaló munkákat” tartalmazó, a bőséges illusztrációs anyaga miatt is rendkívül

népszerű kiadványról lásd MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 289–290.

¹⁶ „A király halálával terhelt csatavesztéseket minden nép nemzeti sors-tragédiaként élte meg... Mohács nemcsak a pusztulás rendkívüli mértéke miatt vált szimbólummá, hanem azért is, mert felidézte és felerősítette a török elleni vesztes csaták – Rigómező (1389), Nikápoly (1396), de különösen a várnai ütközet (1444) – régóta jelképpé, irodalmi toposzá emelt emlékét.” Ács Pál: *Apocalypsis cum figuris*. A régi magyar irodalom történelmképe. In: MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 58.

¹⁷ P. Callimachi EXPERIENTIS de *Vladislao Rege sive Clade Varnensi*. Lib. I. In: [Philipp LONICER]: *Chronicorum Turcicorum, in quibus diversorum*

6. **Dorffmaister István:** *A mohácsi csata*, 1795–1796. Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria

7. J. A. Thelott rajza után: *II. Lajos holttestének megtalálása*
In: Paul RYCAUT–Giovanni SAGREDO: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg, 1694. 121.

8. *A várnai csata*. In: Paul RYCAUT–Giovanni SAGREDO: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg, 1694. 33.

fő műve, a *Historia De Rege Vladislao, seu clade Varnensi* nyomtatásban először 1519-ben, Augsburgban jelent meg. Elképzelhető, hogy Lonicer válogatásában – a második kötet számos korábban megjelent írást (köztük például Melchior Soiter *De Bello Pannonico* című 1538-as, illetve Johann Martin Stellának az 1543–1544. évi magyarországi eseményekről beszámoló munkáját)¹⁸ tartalmazott – szempont volt a közölt művek elérhetősége, de az sem zárható ki, hogy a várnai csatáról szóló leírást azért válogatta be a források közé a szerkesztő, mert a korszak történetiszemléletében ez az ütközet kiemelkedő jelentőséggel bírt. 1578-ban pedig – mint láttuk – már a mohácsi csatáról is több nyomtatott beszámoló elérhető volt, Lonicer ezeket is átvethette volna. Bár az újabb kutatás megkérdőjelezi, hogy a szemtanú, Brodarics István leírása a mohácsi

csatáról megjelent-e egyáltalán Zsámboky János 1568-as kiadása előtt nyomtatásban,¹⁹ Zsámboky kiadása nyomán Lonicer ezt a leírást is ismerhette. A várnai csata ismertetésében közölt, a kiadvány többi fámetszetéhez hasonlóan a svájci származású, később Frankfurtban, Augsburgban és Nürnbergben működő neves művész, Jost Amman rajzai nyomán készült illusztrációk (4. kép) egy részét ugyan Lonicer a kiadványban többször felhasználta,²⁰ a tény, hogy a szövegben tíz (néha ismétlődő) képet helyezett el, az 1444. évi esemény jelentőségét hangsúlyozza.

A várnai csata említésre került abban a 16. századi epigrammában is, mely I. Ulászló fiktív epítáfiumának szövegeként a 19. századig mind itthon, mind külföldön nagy népszerűségre tett szert: *Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi...* (Cnaeet római vér, az enyím

Regnorum, urbium, insularum, vastationes, et occupationes... Tomus secundus. Francofurti ad Moenum, Ex officina Georgij Coruini, impensis Sigismundi Feyrabendij. 1578, 1–83.

- 18 Ioannis Martini STELLAE L. L. Doct. *De Turcarum in regno Hungariae anni MDXLIII & XLIII successibus, ad fratres Giulium & Muchaelem Martinum Stellam, Epistola*. In: LONICER 1578 (Tomus secundus) (ld. 15. j.) 226–246. Az először 1544-ben Antwerpenben megjelent munkáról lásd legújabbban: Gottfried MEHNERT: *Der Türk ist der Lutherischen Glück... Die Reformation in Südosteuropa: Luther – der Papst – der Kaiser – der Sultan*. Berlin, Lit, 2019. 151–152.
- 19 Stephanus BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*. Cracoviae, apud Hieronymum Vietorem. Die XVIII. Mensis Aprilis. Anno Domini MDXXVII. RMK III. 270. Vö. még az 1527-es megjelenés elfogadásával: KASZA Péter: „Mert látom, hogy [...] néhányan az eseményeket másképp mesélik, mint megtörténtek...” Megjegyzések Brodarics István *Historia verissimájának* keletkezéstörténetéhez. *Irodalomtörténeti Közle-*

mények, 111: 4–5 (2007) 323–342; KASZA Péter–PÁLFFY Géza (összeáll.): *Brodarics-életrajz: egy különleges pártváltás a mohácsi csata után, Brodarics István szerémi püspök búcsúlevele I. Ferdinánd királyhoz: 1527. március 18. Dévény*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2011. Az 1527-es megjelenés megkérdőjelezésével: KASZA Péter: Egy elveszett kiadás nyomában. Brodarics István *Historiájának* első kiadásáról. *On the Track of a Lost Edition. On the First Edition of Stephanus Brodericus 'Historia'*. In: TÓTH Gergely (szerk.): *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések) Budapest, MTA BTK TTI, 2014. 39–64.

- 20 MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 289–290, IV-8. tétel.
- 21 Szerepelt például – többek között – Paul Conrad Balthasar HAN történeti munkájában: *Alt und Neu Pannonia oder Kurz-Verfaßte Beschreibung des Uralten Edlen Königreichs Hungarn*. Nürnberg, 1686. 174. A „*Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi!*” JANUS PANONIUS mottó szerepelt Batsányi János *Első Ulászló Szegeden* című költeménye elején is.

9. **Orlai Petrics Soma:** *II. Lajos holttestének feltalálása*, 1851. Debrecen, Református Kollégium

Várnát örökíté...²¹ A Christophorus Manlius (Christoph Männchen) történetíró és költő által írt mű nyomtatásban először 1612-ben, a Janus Gruterus által összeállított *Delitiae poetarum Germanorum* című antológiában jelent meg, valójában nem a római–pun háborúban szereplő Cannaera, hanem az i. e. 53-ban, a rómaiak és a partusok között lezajlott csata helyszínére, a mezopotámiai Carrhaera utaló szöveggel: *Romulidae Carrhas: ego Varnam clade notavi...* (A rómaiak Carrhaet, én Várnát tettem ismertté vesztémmel...)²² Mind a várnai, mind a mohácsi csata rövid leírása szerepelt Paul Eber említett történeti kalendáriumában.²³ II. Lajos mellett a várnai csatában elhunyt I. Ulászló (König Ladislaus) a török ellen harcoló hősök között szerepel Johann Nel rézmetszetén is (1. kép)

A várnai csata rövid leírásával, illetve egy hozzá kapcsolódó illusztrációval Imhof kiadványában is találko-

zunk,²⁴ (5. kép) itt azonban a szerkesztő már képpel (a II. Lajos halálát bemutató ábrázolással) hangsúlyozta a mohácsi csata jelentőségét is. Míg a várnai csatát Imhof a 16–17. században rendkívül népszerű, gyakran felhasznált képi toposszal, a keresztény hadakat jelképező páncélos és az Oszmán Birodalmat megjelenítő turbános török lovas katonák közötti közelharcra illusztrálta, a mohácsi csatához egyedül, csak itt alkalmazható kompozíciót rendelt. (2. kép)

A várnai (8. kép) és a mohácsi csatához (7. kép) kapcsolódó illusztráció szerepelt az Imhof sorozatának első köteteivel szinte egy időben, 1694-ben megjelent, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte* című történeti munkában is, de ebben – mint látni fogjuk – nem a mohácsi csatát, hanem II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló kép található. A várnai és a mohácsi csata még a 18–19. század fordulójának hazai irodalmában – Anyos Pálnál,²⁵

22 A hosszú ideig tévesen Janus Pannoniusnak tulajdonított idézethez vö. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza: „Romulidae Cannas”, avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője. In BÉKÉS ENIKŐ–TEGVEY Imre (szerk.): *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára*. Debrecen–Budapest, Akadémiai, 2012. 183–194.

23 PAUL EBER: *Calendarium Historicum*. Basileae, 1550, 302. (mohácsi csata), 380. (varnai csata).

24 IMHOF 1695 (ld. 10. j.) 313.

25 „Ha pedig Várnának véres térségéről, Verset énekelnek Mohács mezejéről...” ANYOS PÁL összes költeménye. Szentendre, Mercator, 2006. 43.

Batsányi Jánosnál,²⁶ Etédi Sós Mártonnál,²⁷ Baróti Szabó Dávidnál²⁸ stb. – is gyakran együtt szerepelt, vagy egyenrangúként jelent meg.²⁹ A 19. században azonban a várnai csata fokozatosan kiszorult a köztudatból, s helyét egyértelműen a nemzeti emlékezhelyé váló Mohács vette át.³⁰ A jelenség okára, hogy tudniillik ennek az ütközetnek a következménye lett az ország három részre szakadása, Kisfaludy Sándor is egyértelműen utal *Dobozy Mihály és hitvese* (1822) című regijében:

Te [azaz Mohács – P. J.] Várnával foghatsz kezet! /
Csakhogy akkor még örök / Nem lett nálunk a török.³¹

A képzőművészetből is egyre inkább kikopik a várnai csata és I. Ulászló halálának emléke: míg a mohácsi csata és II. Lajos halála és holttestének megtalálása a 19. században számos történeti festményen, metszeten, könyvillusztráción ábrázolásra került, a várnai csatát jóval kevesebb művész választotta témául. Egy 1913-as iskolai szemléltető sorozatban például, mely színes litográfia segítségével mutatta be a hazai történelmet a honfoglalástól a 19. század második feléig, nem volt a várnai csatát ábrázoló lap, míg a mohácsi ütközet – Székely Bertalan II. Lajos holttestének megtalálását bemutató festményének másolatával – szerepelt benne.³²

A lováról leeső II. Lajos ikonográfiai típusával találkozunk az 1742-ben, majd 1751-ben Nagyszombatban megjelent *Corpus Iuris* Franz Leopold Schmittner által

készített könyvillusztrációján is, ahol a II. Lajos arcképe melletti kis jelenetek egyike rohamozó török lovasokat ábrázol, másikán a mocsárba eső királyt látjuk. A *Corpus Iuris* jelenete inspirálta Dorffmaister István 18. század végi, a mohácsi csatát ábrázoló festményein – a Mohácsra és a Szentgotthárdra készült képeken – a „Csele-patakba hanyatló király” motívumát.³³ (3. kép, 6. kép)

*

A II. Lajos halálát ábrázoló alkotások másik, a 19. században népszerűvé váló ikonográfiai típusának, holtteste megtalálása jelenetének³⁴ legkorábbi általam ismert példája az 1694-ben Augsburgban megjelent, *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte* című könyv Johann Andreas Thelott rajza után készült rézmetszetes szövegközti illusztrációja volt.³⁵ (7. kép) A kiadvány két korábbi, népszerű könyv fordítását tartalmazta. Az egyik Paul Rycaut angol diplomata és történész 1666-ban Londonban megjelent, az Oszmán Birodalmat bemutató, később többször újra kiadott és az 1670–1690-es években számos nyelvre (francia, holland, olasz, lengyel, spanyol, német,³⁶ orosz) lefordított munkája volt,³⁷ mely először mutatta be angol nyelven összefoglaló jelleggel a birodalom kultúráját, vallását, szokásait, szárazföldi és tengeri katonai szervezetét. Az Oszmán Birodalommal foglalkozó 17. századi kiadványok egyik legfontosabbjaként számontartott, rendkívül nagy hatású könyv szerzője 1661-ben az angol követ titkáráként utazott Konstantinápolyba, munkáját többéves kint tartózkodása alatt szerzett személyes

26 „Vérbe merült idő! Egek keménységel! Ó Várna, ó Mohács szomorú térsége!” BATSÁNYI János összes költeménye. Szentendre, Mercator, 2006. 20. A témával foglalkozott a költő *Várna és Mohács* című, 1808-ban keletkezett versében is.

27 „Várnánál, Mohátsnál olly két tsapást tettek, / Mellyel a Törökök kevély szarvat vettek.” DEBRECZENI Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi (Egy nemzeti narratíva formálódása). In: S. VARGA Pál–SZÁRAZ Orsolya–TAKÁCS Miklós (szerk.): *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Mohács példája*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 215.

28 „Szüntesd könyveidet, számtalan Őseink! / Vérében feredett Várna, 's Moháts!” DEBRECZENI 2013 (ld. 27. j.) 217.

29 DEBRECZENI 2013 (ld. 27. j.) 210–223. Csak a várnai csata szerepel az 1790 körül megjelent *Egy szóra!* című Pántzél Dániel-versben, Mohács nem. DEBRECZENI 2013 (ld. 27. j.) 213–214.

30 DEBRECZENI 2013 (ld. 27. j.) 210.; S. VARGA Pál: „...keresetek alkalmat a hajdanra visszanézhetni...” (Mohács emlékezhelyé válása a 19. század elejének magyar irodalmában) In: S. VARGA–SZÁRAZ–TAKÁCS 2013 (ld. 27. j.) 244.; FODOR–VARGA 2019 (ld. 1. j.) 8–9.

31 DEBRECZENI 2013 (ld. 27. j.) 223. Várna és Mohács recepciójának változásához lásd még MEZEI Márta: *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. 61–73.; SZÖRÉNYI László: A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban. In: FODOR–VARGA 2019 (ld. 1. j.) 220–221.

32 BASICS Beatrix: *Egy magyar történelmi faliképsorozat a Történelmi*

Képcsarnok gyűjteményében. *Folia Historica*, 18. 1993. 213–222.

33 GALAVICS Géza: Dorffmaister István történeti képei. In: KOSTVÁL László–ZSÁMBÉKV Monika (szerk.): „Stephan Dorffmaister pinxit” *Dorffmaister István emlékkiállítás*. Zalaegerszeg, [Szombathelyi Képtár] Zalai Ny., 1997. 87. Vö. SINKÓ Katalin: Kontinuitás vagy a hagyomány újratemtése? Történeti képek a 19. században. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *Akadémiai Műhely / Közgyűlési előadások / 2000 / Millennium az Akadémián*. 1. kötet. Budapest, MTA, 2001. 323.; PAPP–KIRÁLY 2018 (ld. 14. j.) 110.

34 A két ikonográfiai típus ideológiai, szemléleti különbségéhez vö. PAPP 2019 (ld. 1. j.) 188–193.

35 PAUL RYCAUT–GIOVANNI SAGREDO: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*. Augsburg, 1694. 121. Vö. RÓZSA 1959 (ld. 11. j.) 277–278.; RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Budapest, Akadémiai, 1973. 76.; BAKÓ Zsuzsanna: Adatok a Székely Bertalan-életmű kutatásához. In: NAGY Ildikó (szerk.): *Székely Bertalan kiállítása* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1999/2). Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1999. 14.; KESERŰ Katalin: Mohácsról szól-e a Mohács-kép 1848/49 után? In: S. VARGA–SZÁRAZ–TAKÁCS 2013 (ld. 27. j.) 277.; ERDŐS 2014 (ld. 2. j.) 141. 55. tétel; PAPP 2019 (ld. 1. j.) 190–191.

36 Rycaut könyvének első német fordítása volt az 1694-ben megjelent *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*.

37 *The history of the present state of the Ottoman Empire. Containing the maxims of the Turkish polity, the most material points of the Mahometan religion, their sects and heresies, their convents and religious votaries. Their military discipline, with an exact computation of their forces both by sea and land...* By Sir Paul RYCAUT... London, 1666.

10. Székely Bertalan: II. Lajos holttestének feltalálása, 1860. Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria

tapasztalatai, megfigyelései, vizsgálódásai alapján írta meg.³⁸ A *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte* másik része, mely az Oszmán Birodalom történetét mutatta be, Giovanni Sagredo munkájának³⁹ fordítása volt.

Az 1694-es német nyelvű könyv illusztrációi – úgy tűnik – a fordításhoz készültek, az olasz kiadványban ugyanis nem voltak képek, Paul Rycaut angol nyelvű könyvében pedig csak a törökök öltözetét, szokásait bemutató ábrázolások szerepeltek. Ezeket a képeket a *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*-ben nem vették át, a 150. oldalig tartó első részben nincsenek illusztrációk, csak az innen előlről kezdődő számozással közreadott második részben, Sagredo könyvének fordításában. A meglehetősen bőségesen illusztrált német fordításban a szultánok portréin kívül két-három oldalanként, néha még sűrűbben, önálló jeleneteket találunk. Az 1444.

évi várnai csata leírásához például egy olyan illusztrációt mellékeltek, mely – úgy tűnik – I. Ulászló halálát ábrázolja.⁴⁰ (8. kép)

A *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte* nemcsak a mohácsi csatáról számolt be, hanem megemlítette a király halálának és holtteste megtalálásának körülményeit is: „Der Leichnam deß Königs war erst zwey Monat hernach / als die Türcken schon aus dem Feld waren / in oben gemeldtem Morast mit seiner gantzen Rüstung bekleydet gefunden / und ist also mit ihme die gantze Glückseligkeit deß Reichs Ungarn versunken. Es war Unglück / daß da man zuvor wol durch besagten Morast waden und kommen können / solcher durch den Marsch der Türcken mit so viel hundert tausend Pferden und Cameelen / so tieff worden / daß er gleichsam dem armen König zum Grab vorher

38 Linda T. DARLING: Ottoman Politics Through British Eyes: Paul Rycaut's the Present State of the Ottoman Empire. *Journal of World History*, 5: 1. 1994. 71–97; Wolfgang SCHWEICKARD: Paul Rycaut, The Present State of the Ottoman Empire. Textual Tradition and Lexical Borrowing from Turkish. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*, 132. 2015. 187–196; Hasan BAKTIR: The history of the present

state of the Ottoman Empire. *Christian-Muslim Relations 1500–1900*. General Editor David THOMAS. Online publikáció, 2015. http://dx.doi.org/10.1163/2451-9537_cmrii_COM_26982. (Letöltve: 2019. július 15.)

39 *Memorie istoriche de monarchi ottomani*, di Giovanni SAGREDO Cavaliere. Venetia, 1673.

40 RYCAUT–SAGREDO 1694 (ld. 35. j.) 33.

bereitet zu seyn schiene. Er war von jedermann verlassen / und hatte mehr nicht als einen einigen seiner Diener / Nahmens Cetricium, bey sich / der ihm aber nicht aus dem Morast helffen konte / sondern allein nachgehends den Orth wo er geblieben / weist / daß man gleichwol den Leichnam wiedergefunden / und nach Stulweissenburg in seiner Vorfahren Begräbnuß gebracht worden.⁴¹ Giovanni Sagredo könyve a 246. oldaltól ismertette a törökök 1526. évi magyarországi hadjáratát, a mohácsi csatát, illetve II. Lajos holttestének megtalálását és (itt tévesen „Alba Giulia”-ba, tehát Gyulafehérvárra történt) elszállítását és eltemetését (254–255. oldal). Az 1694-es német könyv fordítója kijavította az olasz szerző tévedését, nála a temetés helyszínéeként már helyesen „Stulweissenburg”, azaz Székesfehérvár szerepelt.

A holttest megtalálásáról és Székesfehérvárra szállításáról részletes beszámolót készített az esemény szemtanúja, Sárffy Ferenc győri várkapitány, aki a király halálánál jelen lévő Ulrich Czetricz kamarást kísérte el néhány héttel a csata után, hogy Mária királyné kérésére megkeressék elhunyt férje földi maradványait. Sárffy 1526. október 19-én Brodarics István kancellárnak Pozsonyba küldött levele ugyan elveszett, szövegét azonban Brodarics továbbította Lengyelországba, ahol másolata Piotr Tomicki lengyel alkancellár titkárnak, Stanisław Górskinak az iratai között fennmaradt.⁴² Mivel Sárffy levele ismereteim szerint először Friedrich Wilhelm von Sommersberg sziléziai történész 1730-ban,

Lipcsében kiadott forráskötetében jelent meg⁴³ nyomtatásban (innen emelte át Pray György 1763 és 1770 között öt kötetben kiadott munkájába⁴⁴), Sagredo a nyomtatott szöveget nem ismerhette, legfeljebb a lengyelországi eredeti kéziratot.

A II. Lajos holttestének megtalálásáról szóló Sagredo-szöveg forrását – úgy tűnik – inkább Paolo Giovio munkáiban kereshetjük. Giovio *Commentario de le cose de Turchi* című, említett kiadványában még csak a király haláláról írt,⁴⁵ *Historiarum sui temporis* című könyvének 1552-ben megjelent második kötetében azonban már holttestének Czetricz közreműködésével történt megtalálásáról és székesfehérvári temetéséről is említett tesz: „Ita tamen ut eum locum Cetriscus armiger eius & cubicularius genere Bohemus notaret, & effugeret, & post multos dies decedentibus hostibus integrum regis cadauer Cetrisci indicio reperiretur, & regii funere tumulandum ad Albam regalem deferretur.”⁴⁶

Alátámasztani látszik a Giovio-féle leírás átvételét, hogy az ő munkája lehetett a forrása Sagredónak – s nyomában az 1694-es német fordításnak – az 1526-ban Budáról Konstantinápolyba hurcolt, a Hippodromban felállított bronzszobrok történetéről beszámoló sorainak is: a mohácsi csata után Budát elfoglaló törökök „nahmen drey überaus künstliche Statuen von Metall / Apollinis, Dianae und Herculis mit sich hinweg / welche sie nachgehends zu Constantinopel auf dem Platz deß Hippodromi zum Angedencken dieser grausamen Niderlag der Christen aufrichteten”.⁴⁷

41 RYCAUT–SAGREDO 1694 (ld. 35. j.) 121.

42 Acta TOMICIANA. *Tomus octavus epistolarum...* [1876]. CXCI. Copia litterarum Praefecti arcis Jaurinensis. Corpus Ludovici, Regis, inventum et sepultura facta. 227–228. Az expedíció történetéhez újabban vö. KASZA Péter: Holttest a patakban. In: FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016 (ld. 7. j.) 71–74.

43 Friedrich Wilhelm von SOMMERSBERG: *Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti, accedunt Codicis Silesiae diplomatici specimen et diplomatarium Bohemo-Silesiacum*. Lipsiae, 1730. 394–395.

44 *Annales regum Hungariae ab anno Christi MDXVI ad annum MDLXIV...* Opera et studio Georgii PRAY... Pars V. Vindobonae, 1770. 120–121.

45 IOVIO 1540 (ld. 7. j.) 29v. Vö. B. SZABÓ János: *Mohács. Nemzet és emlékezet*. Budapest, Osiris, 2006. 159; FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016 (ld. 7. j.) 207.

46 Pauli IOVIO Nouocomensis episcopi Nucerinii *Historiarum sui temporis*. Tomus secundus, Florentiae 1552. 15. Az eseményt Istvánffy Miklós is megemlíti latin nyelvű történeti munkájában: „Czetricz pedig átkelés közben észrevette a király veszedelmét, de neki segítséget nem tudott vinni. Pontosan megjegyezte azonban magának a helyet, úgyhogy később a király testét az ő útmutatása alapján megkeresték, s meg is találták.” B. SZABÓ 2006 (ld. 7. j.) 188. Az eredeti latin szöveg: „Sed Cetriscus paludosum amnem aegre transiens, animaduerso Regis periculo, quum ope, ferre non posset, locum diligenter notaerat; ita vt Regium corpus postea eius indicio quaeritum atque inuentum sit.” ISTHVANFI 1622 (ld. 6. j.) Liber VIII. 131.

47 SAGREDO 1673 (ld. 39. j.) 255; RYCAUT–SAGREDO (ld. 35. j.) 1694. 121. Giovio 1531-ben megjelent munkájában még csak két szoborról írt (*Commentario de le cose de Turchi*, di Paolo Iovio, vescovo di Nocera, a Carlo Quinto Imperadore Augusto. Roma [1531.] k.), a három szobor említésével az 1552-ben megjelent munkájában találkozunk: Iovio 1552 (ld. 46. j.) 100. A szobrok történetéről – ismertette a korabeli és későbbi forrásokat (köztük Giovio munkáit is) – leg-részletesebben lásd MIKÓ Árpád: *Imago Historiae*. In: MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 42–47, a Giovio-féle leírás későbbi elterjedéséről uo. 45–46. Újabbán lásd Alain SERVANTIE: *De la mévente de tapisseries bruxelloises en Turquie aux „Façons de faire des Turcs” et à la „Description de la court du Grant Turc”* 2014. 32. https://www.academia.edu/6318222/Tou%C3%A7ant_les_tapisseries_il_faut_trouver_autre_moyen_de_les_vuider_la_mission_de_Peter_Coecke_dAlost_%C3%AO_Constantinople. (Letöltve: 2019. augusztus 12.) Ibrahim Pecsevi pécsi születésű török történetíró leírását a szobrok-ról lásd FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016 (ld. 7. j.) 252–253. Sagredónál és német fordításában ugyanitt olvashatunk arról is, hogy Szulejmán megszerezte II. Lajos és felesége portréját: „Es wurden auch Solymanno zwey Contrefeit, eines der Königin / und das andere Ludovici selber / gebracht; Weilen er nun aus diesem deß unglückseligen Königs grosse Jugend sahe / bezeugte er ein Mitleiden darüber / und schalt auf die unverständige Rathgeber / die ihn in solches Unglück gebracht hätten.” SAGREDO 1673 (ld. 39. j.) 255; RYCAUT–SAGREDO 1694 (ld. 35. j.) 121–122.

Véleményem szerint Sagredo a Sárffy-féle beszámoló kéziratot másolatát ezzel szemben nem ismerte. Nemcsak azért valószínűsíthető ez, mert nem említi a győri várkapitány nevét, hanem azért is, mert egy-két helyen a Sárffy-féle beszámólótól eltérő információt közöl. Míg Sagredo például azt írta, hogy a király holttestét teljes vértetben a mocsárban találták meg, addig Sárffy szerint Czetrich a mocsárban csak a király fegyvereire bukkant, a holttestét a mocsártól nem messze egy friss sírhalom alatt találta meg. Bár arról, hogy II. Lajoson volt-e páncél, Sárffy nem tett említést, a holttest kiemelésének leírásából egyértelműen az következik, hogy nem volt. Sagredo leírása ugyanakkor Giovio rövid utalásánál részletesebb, hiszen megemlíti az esemény időpontját (két hónappal a csata után), a király öltözetét (teljes vértet – amit Giovio csak az uralkodó halálakor említ), illetve a király halálának okát (a török lovak és tevék százezrei által kimélyített mocsárba fulladt).

A Sagredo- és a Sárffy-féle leírás közötti eltérések megfigyelhetőek a II. Lajos holttestének megtalálását bemutató képzőművészeti alkotásokon is. Az 1694-es – Sagredo leírását követő – ábrázoláson a páncélt viselő király holttestét a mocsárból emelik ki: a segítők az alkalomra készített, ideiglenes fapallókon állnak vagy térdelnek. Orlai Petrics Somának, illetve Székely Bertalannak a Sárffy-féle történetet bemutató⁴⁸ festményén ezzel szemben a jelenet egy szárazulaton játszódik, s a király testén nincs páncél. Míg azonban Orlai festményén⁴⁹ (9. kép) nem egyértelmű, hogy a holttestet a vízből húzták, vagy a földből ásták-e ki (s ebben az esetben már teljesen letisztították),⁵⁰ Székely jobban ragaszkodott

Sárffy leírásához: II. Lajos holtteste még félig a földben van.⁵¹ (10. kép) Azzal ugyanakkor, hogy Székely képén csak a test felső részét látjuk, egy kissé el is távolodott az írott forrástól, mely szerint Czetrich először a király lábait ásta ki. Úgy tűnik egyébként, hogy a 19. században az a történet volt ismertebb, elfogadottabb, amely szerint a király holttestét a Csele-patakban találták meg: „A mi a mű compositióját illeti, meg kell jegyeznünk, hogy Székely Bertalan a mohácsi csatában elesett királyra nézve az eddig fennálló köznézetől eltért. Mint a kép mutatja, Lajos király holttestét itt nem a Csele-patakból húzzák ki, hanem a földből ássák ki, hova a szerencsétlenül járt királyt hívei valószínűleg mindjárt a csata végével sietve eltemették. Hetekig tartott azután a keresés, melyet Zápolya János rendelt el, míg végre az ideiglenes sirra és a tetemre ráakadtak. E megtalálási jelenetet ábrázolja Székely Bertalan képe, egész nagyszerűségében s megható voltában. A működő alakok a komoly részvét, fájdalom s a felkent király hamvai iránti tisztelet mesteri kifejezését mutatják⁵² – olvashatjuk a *Vasárnapi Ujság*ban, mely a műalkotás fametszetét is közreadta.

Papp Júlia

művészettörténész

Bölcsészettudományi Kutatóközpont,

Művészettörténeti Intézet

papp.julia@btk.mta.hu

48 Orlai festményének „debreceni megvásárlásakor a kollégium képviselői számára adott nyilatkozatában hivatkozott Jászay Pál könyvére, amelyet forrásként használt. Jászay Pál *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című történelmi műve 1846-ban jelent meg Pesten. Csak az első kötete látott napvilágot. Ez a mohácsi csata utáni fél esztendő eseményeit tárgyalja az addig feltárt források alapos elemzésével. Jászay részletesen idézi – Gévay Antal cikke alapján [azaz Gévay Antal: II. Lajos király halála. Egy kortárs eltérő előadása. *Tudománytár*, 1840. 8. kötet. 167–175. P. J.] – a leginkább hitelesnek tekinthető szemtanú, Sárffy Ferenc győri várkapitány beszámolóját a frissen elhaltolt király tetemének feltalálásáról és székesfehérvári eltemetéséről: PAPP–KIRÁLY 2018 (ld. 14. j.) 312. Vö. MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 600; Stanislava Kuzmová: The memory of Jagiellonians in the Kingdom of Hungary, and in Hungarian and Slovak national narratives. In: *Remembering the Jagiellonians*. Edited by Natalia Nowakowska. London–New York, Routledge, 2018. 80. A jelenet forrása-ként használt könyvre, Jászay munkájára Orbán Pető is hivatkozott a festmény debreceni bemutatásakor írt kritikájában. SZOVODA DOMÁNSZKY Gabriella: Kakas Márton a műtárlatban. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 34. 2009. 146.

49 Orlai Petrics Soma: A Mohácsnál elesett II. Lajos király testének feltalálása. 1851. Vásznon, olaj; 200 × 290 cm, j. l. b.: „Orlay”, Debrecen, Református Kollégium Könyvtára.

50 Székely Bertalan II. Lajos holttestének megtalálását ábrázoló festményének egyik leírása szerint Orlai képén egyértelműen a patakból emelték ki a király tetemét. NAGY 1999 (ld. 35. j.) 106.

51 Székely Bertalan: II. Lajos tetemének feltalálása (II. Lajos magyar király hullája feltalálása; II. Lajos király testének megtalálása a mohácsi csataterén; II. Lajos király holttestének megtalálása; II. Lajos holttestének feltalálása a mohácsi csataterén; II. Lajos teste feltalálása) 1860. Olaj, vászon; 140 × 181,5 cm. J. n. Hátoldalon: II. Lajos magyar király hullája feltalálása. Festé Székely Bertalan... MNG ltsz. 2807. Vö. NAGY 1999 (ld. 35. j.) 27. tétel, 106–108.

52 *Vasárnapi Ujság*, 1861. július 7. 27. sz. 317–318. Vö. RÉVÉSZ Emese: A történeti kép mint sajtóillusztráció 1850–1870. In: MIKÓ–SINKÓ 2000 (ld. 2. j.) 585. „Székely Bertalan azon jelenetet festé le, midőn a viaszhalvány fiatal király testét hívei épen ki emelik az izsapsírból.” *Hazánk s a Külföld*, 1865. július 2. 27. sz. 425.

